

Dějepis s nadhledem 8

SLOVNÍČEK POJMŮ

A

akcie — cenný papír, který potvrzuje, že jeho majitel (držitel) je akcionář, tj. že vložil určitý majetkový podíl (kapitál) do akciové společnosti. Akcionář má vůči majetku akciové společnosti různá práva, podle typu akcie, kterou drží. Např. je oprávněn podílet se na zisku společnosti formou dividendy.

akciová společnost — sdružování majetků za účelem podnikání, kdy si podílníci rozdělují výnosy podle velikosti svých podílů. Největší rozvoj těchto společností nastal ve středověku: první akciovou společností byla Nizozemská východoindická společnost založená roku 1602, která získala výsadní právo (monopol) na veškerý nizozemský obchod na východ i západ.

Alexander von Humboldt (1769–1859) — Friedrich Heinrich Alexander svobodný pán von Humboldt byl německý přírodovědec světového významu a spoluzakladatel geografie jako empirické vědy. Jeho výzkumné cesty vedly přes Evropu až do Střední Ameriky a Jižní Ameriky, jakož i do Střední Asie.

anarchie — bezvládní

asimilace — přizpůsobení většinové společnosti, například převzetí jejího jazyka, kultury, obyčejů

astronomie — věda, která se zabývá poznáváním vesmíru

B

baroko — umělecko-kulturní směr, který vznikl na konci 16. století v Itálii a panoval v Evropě v 17. a první polovině 18. století. Projevuje se monumentalitou, dynamikou, bohatostí tvarů, citovostí. Pronikl do všech uměleckých druhů.

bastion — předsunutá část opevnění, většinou tvaru pětibokého hranolu. Bastionová pevnost vznikla v raném novověku poté, co se k dobývání měst začaly používat palné zbraně (děla).

Bečuánsko — v letech 1885–1966 britský protektorát, dnes Botswana, stát na jihu Afriky

berní rula — první úplný soupis daňových povinností v Českém království z roku 1654. Je to významný historický pramen pro historickou demografii, topografii i hospodářské dějiny Čech v době krátce po skončení třicetileté války. Obdobný katastr pro území Moravy se nazývá lánový rejstřík.

Bible — základní kniha křesťanského náboženství (*Starý zákon* a *Nový zákon*), tzv. *Písmo svaté*

Black Lives Matter (BLM) — hnutí protestující proti policejní brutalitě, rasové nerovnosti, nespravedlnosti a rasismu vůči Afroameričanům. Vzniklo ve Spojených státech v roce 2013.

Búrové — osadníci holandského původu obývající východní hranici Kapska v jižní Africe v průběhu 18. a 19. století. Tuto oblast kontrolovala nejdříve Nizozemská východoindická společnost, ale v roce 1806 ji do svého impéria začlenila Velká Británie.

burza — Burzy, jako specifický typ trhu, se objevují v italských městech Lucce, Janově, Florencii, Benátkách a Milánu ve 12. a 13. století. Význam prvních burz byl pouze lokální, obchodovalo se zde se směnkami, dlužními úpisy a mincemi. První významná burzovní budova byla postavena v Antverpách v roce 1531. Počátek období, ve kterém vznikaly moderní burzy, je spjat s amsterdamskou burzou, kde se od 17. století začaly aplikovat moderní spekulativní obchody s dluhopisy a zejména s akciemi.

C

cenzura — státní kontrola šíření informací ve společnosti (literatura, film, noviny, projevy atd.)

clo — Clo, resp. celní poplatek, je dávka vybíraná státem při přechodu zboží přes celní hranici. Stát nebo skupina států jej využívá jako tzv. ochrannářského prostředku (aby ochránil svůj vnitřní trh před zbožím z okolních zemí), jako prostředek ekonomické formy politického boje a v neposlední řadě jako prostředek, jak získat peníze.

conquistador — dobyvatel; ten, kdo uskutečňuje objevné a dobytelské cesty

D

defenestrace — svržení/vyhození z okna

deismus (z lat. *deus* = bůh) — v obecnějším smyslu teorie, že Bůh je prapříčinou světa, ale po stvoření se již světu nevěnuje, přenechal jej působení přírodních zákonů; jinak je to náboženský a filozofický směr tzv. *rozumového náboženství*, který tento názor formuloval a který je typický pro osvětenství.

E

emancipace — proces získávání větší samostatnosti a vlastních práv

exil — vyhnanství z náboženských důvodů

expanze — násilné rozšiřování území, vlivu

F

familiantský zákon — v habsburské monarchii stanovoval podmínky pro uzavírání sňatků mezi Židy, cílem bylo regulovat počet židovského obyvatelstva, většina omezení zrušena po roce 1848

feminismus — myšlenkový směr (ideologie) prosazující větší práva žen a rovnost žen s muži

G

galeona — obchodní nebo válečná plachetnice, která se používala v 16. až 18. století. Konstrukčně vycházela z karaky. Galeona byla 40–70 metrů dlouhá a její šířka dosahovala 1/3 délky. Šlo o velké a těžké plavidlo s vysokými boky a velkou nosností. Nosnost dosahovala až 1 200 tun.

Ernst Gideon svobodný pán von Laudon (1717–1790) — Ernst Gideon svobodný pán von Laudon byl rakouský vojevůdce, jeden z nejúspěšnějších odpůrců pruského krále Fridricha Velikého. Proslavil se ve válkách s Pruskem a svým tažením na Balkán proti osmanské říši, čímž se zařadil mezi slavné turkobijce.

gramotnost — schopnost člověka číst, psát a počítat

guáno (ledek) — nahromaděný trus mořských ptáků či netopýřů, který se postupně za velmi dlouhou dobu nashromáždil do mohutných vrstev. Do doby výroby umělých hnojiv významné univerzální hnojivo.

H

habsburská monarchie — vznikla jako personální unie (viz níže) poté, co Ferdinand I. Habsburský, do té doby ovládající jen dědičné habsburské země, získal roku 1526 českou a uherskou korunu; Habsburkům se postupně podařilo vytvořit centralizovanou správu. Roku 1804 se soustátí proměnilo na Rakouské císařství, roku 1867 na Rakousko-Uhersko a roku 1918 v důsledku 1. světové války zaniklo.

hugenoti — francouzští kalvinisté, jejichž boj s katolíky přerostl v náboženské války. Roku 1598 jim zaručil toleranci edikt nantský, zrušil jej Ludvík XIV. roku 1685.

hvězda — vesmírné těleso s vlastním zdrojem záření

Ch

chemické zbraně — zbraně s otravnou látkou, která může působit na organismus různými způsoby: dráždit, paralyzovat, usmrtit

I

impérium — velký stát, velká říše, velmoc

Irokézové — Irokézové nebo také Haudenosaunee jsou jedni z původních obyvatel Severní Ameriky, je to sdružení kmenů s podobným jazykem, kulturou a zvyky. V 18. století se zapojili do sedmileté války nejprve na straně Francouzů, posléze přešli k Britům.

J

Janičář — příslušníci elitní pěchotní jednotky osmanské armády, rekrutovaní z nemuslimského, křesťanského obyvatelstva osmanské říše, především z řad Slovanů na Balkáně. Šlo o první moderní stálou armádu v Evropě.

Josef II. (1765–1790) — Josef II. byl v letech 1765–1790 císař Svaté říše římské a v letech 1780–1790 král uherský a král český, markrabě moravský a arcivévoda rakouský. Byl jedním z nejvýznamnějších panovnických představitelů evropského osvícenství, prosadil řadu osvícenských reforem, nejvýznamnější bylo zrušení nevolnictví a prosazení tolerančního patentu.

K

karikatura — obrázek, který zesměšňuje nějakého člověka nebo téma tím, že zvýrazní jeho důležité znaky

kartografie — věda zabývající se mapováním zemského povrchu

knihtisk — způsob rozmnožování textu nebo obrazu pomocí tiskařského lisu

kolonie — politicky a hospodářsky nesamostatná země ovládaná jiným státem

konstituce — ústava, základní zákon státu, který vymezuje jeho fungování

kontinentální blokáda — zákaz obchodu s Velkou Británií, kterým se Napoleonova Francie v letech 1806–1814 snažila Británii poškodit a vyloučit z evropského obchodu. Napoleon tím reagoval na britskou blokádu francouzských přístavů z května 1806.

konverze — obrácení na jinou víru, přestup k jiné církvi

korzár (též kaper) — osoba, která obdržela od své vlády oficiální pověření k vedení kaperské činnosti, tj. napadání obchodních lodí nepřátelské velmoci. Zisk z této činnosti buď zůstal daně osobě, nebo se o něj dělila dohodnutým způsobem s vystavovatelem kaperského listu. Protože kaperská činnost vycházela z vlastenectví, na zajaté kapery bylo proto nahlíženo jako na válečné zajatce.

křesťanství — náboženství založené na víře v Krista a v jeho učení

kvartýrování — ubytování vojáků v domech civilních obyvatel; majitel domu musel vojáky, kteří mu byli přiděleni, i živit

L

legenda — literární díla vyprávějící o životě svatých, jejich mučednické smrti a zázracích

leták — tištěný jedlolist nebo dílo o více stranách, jehož cílem bylo vyslovit názor na aktuální události a ovlivnit veřejné mínění

lidská práva — nezadatelná a nezcizitelná práva člověka (právo na život, právo na osobní svobodu, svoboda projevu atd.)

M

Marie Terezie (1717–1780) — česká a uherská královna, která se po smrti otce v roce 1740 na základě pragmatické sankce ujala vlády. Ta ovšem nebyla uznávána a v listopadu 1741 vnikla bavorská, francouzská a saská vojska do Čech. Ve válce ztratila téměř celé Slezsko a některé části Itálie. Marie Terezie musela začít s reformami – v soudnictví, finančnictví a školství, k celním úpravám, k zakládání manufaktur a k rozvoji průmyslové výroby, ... Z habsburské říše se stal moderní centralizovaný stát.

matrika — záznamy pořizované státem nebo církví o obyvatelstvu (zejména narození, sňatky, úmrtí)

merkantilismus — označuje směr v sociálním a ekonomickém myšlení akcentující význam státního intervencionismu do hospodářské sféry, populačního růstu, nadbytku levné pracovní síly, nízkých mezd a rezervní armády nezaměstnaných pro bohatství společnosti a politickou moc státu. Vlády ovlivněné merkantilismem podporovaly rozvoj obchodu, zvláště zahraničního, a budování manufaktur.

misie — církevní instituce k šíření křesťanství mezi pohany nebo utvrzování věřících ve víře a zbožnosti

monarchie — státní zřízení, v jehož čele stojí panovník (král, císař atd.)

Morseův telegraf — americký vynálezce Samuel F. B. Morse již od roku 1832 pracoval na zdokonalení telegrafu a roku 1844 odeslal první zprávu z Washingtonu do Baltimoru (asi 50 km). Morseův telegraf využívá pro přenos informace pouze dva stavy vysílače, resp. zdroje signálu (např. svítí/nesvítí, vysílá/nevysílá). Stav se střídají tak, že je možné je ve výsledku vnímat lidskými smysly (opticky, zvukem) jako sérii krátkých „teček“ a delších „čárek“, oddělených mezery, a následně dekodovat do jednotlivých písmen abecedy, číslic a dalších znaků.

mše — v katolické církvi hlavní liturgický (bohoslužebný) obřad

mušketyér — pěší voják ozbrojený mušketou (stará puška)

N

náboženská pouť — ve středověku a raném novověku putování na posvátné místo

nacionalismus — ideologie zdůrazňující význam národa (skupina lidí, která sdílí společný původ, historii, jazyk, kulturu a území) pro život člověka ve společnosti

Napoleon Bonaparte (1769–1821) — byl francouzský generál a císař (1804–1814 a 1815), jeden z největších vojevůdců v historii lidstva. Kromě toho, že vcelku úspěšně válčil v celé Evropě, Napoleon také úspěšně reformoval především školství a systém státní správy. Tyto reformy provázelo vydání *Code Civile*, tj. občanský zákoník, který převzal některé zásady římského práva a svým přístupem k „občanu“ a zákonům ovlivnil přístup evropského práva dodnes. Neúspěšné tažení do Ruska roku 1812 pak předznamenalo jeho pád (1813 porážka v Bitvě národů u Lipska) a nakonec byl definitivně poražen u Waterloo roku 1815.

národ — skupina lidí, které sdílí představu společných dějin, jazyka, kultury či práva na určité území

národní hnutí — dříve označováno jako národní obrození, proces, při kterém se utváří moderní národ se všemi jeho znaky (jazyk, kultura, politika)

nevolnictví — poroba, úplná nesvoboda; závislost mezi rolníkem (nevolníkem) a majitelem půdy, kdy rolník musel respektovat majitelovu vůli, odvádět dávky apod.

noviny — periodická tiskovina, první tištěné noviny vznikly na začátku 17. století. Nabízely souhrn aktuálních událostí.

O

objevné plavby — *příčiny*: nedostatek drahých kovů v evropských dolech, ustrnutí obchodu ze západu na východ po dobytí Konstantinopole Turky, informace o bohatství dalekých zemí v cestopisech (např. *Milion* od Marca Pola), finanční podpora cest do zámoří od panovníků, šíření křesťanství — *důsledky*: rozvoj dálkového obchodu (tzv. trojúhelníkový obchod – viz níže), růst významu přístavů na pobřeží Atlantického oceánu (Lisabon, Cadiz, Sevilla, Antverpy), rozvoj vzdělanosti, nové plodiny (rajčata, brambory, kukuřice, kakao, bavlna), nové choroby (syfilis, chřipka, spalničky, neštovice), změna života domorodých obyvatel (vyvážení otroků z Afriky, vyhubení, ničení říší: Inkové a Aztékové)

Obnovené zřízení zemské — označení pro historické zemské ústavy Čech a Moravy z let 1627 a 1628, vydáno českým králem Ferdinandem II. Habsburským, ustanovilo absolutismus (politická moc panovníka), prohlásilo české království za dědičné v habsburském rodě, ustanovilo katolické náboženství jako jediné povolené, v úředním styku zrovnoprávnilo německý a český jazyk

odpuštěk — prominutí časného trestu za hříchy. Církev vydávala odpuštěkové listiny, jimiž příjemci potvrzovala prominutí trestu. Odpuštěkovou praxi kritizovali reformátoři (např. Hus, Luther).

P

parlament — volené shromáždění zástupců lidu, kteří se podílejí na řízení státu (někdy může být i jmenovaný)

patriotismus (vlastenectví) — ideologie založená na pozitivním vztahu k oblasti (země či stát), ve které člověk žije (vlast)

periférie — oblast na okraji (z hlediska zeměpisného ale i sociálního či hospodářského)

personální unie — několik samostatných států spojených osobou panovníka

pirát — napadal obchodní lodě, ale pouze s cílem finančního zisku, neměl posvěcení od panovníka, tudíž šlo o zločince

plynová maska — maska sloužící k ochraně obličeje, očí a dýchacích cest před toxickými (jedovatými) látkami ve vzduchu

pogrom — v raném novověku označení pro rasové nepokoje zaměřené proti Židům, spojené s jejich masovým pronásledováním a vražděním. Obecně pronásledování a vyvražďování skupiny obyvatel odlišného etnika nebo náboženství.

poslední soud — v křesťanství soud nad lidmi na konci dějin, kdy má být každý člověk souzen (buď obdrží věčný život v nebi, nebo věčně zatracen v pekelném ohni)

povožnictví — živnost (viz níže) povozníka (zajišťoval dopravu povozy)

pragmatická sankce — dokument vydaný Karlem VI. roku 1713, ustanovující nedělitelnost habsburských držav a nový dědičný pořádek, kdy namísto primogenitury (prvorozenosti) měly napříště přednost děti naposledy vládnoucího panovníka před potomky jiných rodových linií

protikoloniální hnutí — hnutí, které probouzelo touhu po národním osvobození a organizovalo boj za osvobození z koloniálního područí

průmyslová revoluce — postupná změna v 18.–19. století, kdy se zásadně změnila podoba celé společnosti: rozvoj průmyslu (oproti do té doby dominujícímu zemědělství), bouřlivý rozmach měst, vznik nových politických směrů a hnutí (liberalismus, socialismus)

přijímání podobojí — přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou, tzn. v podobě chleba a vína (těla a krve Kristovy)

přirozené právo — právo nepsané, věčné, univerzální a nezávislé na státu, jeho cílem je obecná rovnost všech lidí, spravedlnost a zákaz diskriminovat kteroukoli lidskou osobu

R

rasismus — teorie o nadřazenosti lidských ras a etnických skupin; nenávisť k lidem určité rasy

reforma — soubor změn v určité oblasti, které mají zlepšit daný stav (týká se zejména státu)

revoluce — náhlá (někdy i násilná) změna politického systému nebo radikální obrat v myšlenkovém světě člověka (vědecké objevy atd.)

Rhodézie — do roku 1980 britská kolonie, dnes Zimbabwe, stát na jihovýchodě Afriky

S

sekularizace — latinského saeculum = století, doba, čas, ale také „duch doby“) – příklon k pozemskému světu, odklon od náboženství, popřípadě církve. Sekularizace má tři projevy: 1. převádění církevního majetku do světské správy; 2. proces postupného uvolňování sociální a politické sféry společnosti z institucionální závislosti na církvi; 3. procesy emancipace širokých vrstev obyvatel od náboženských představ a života podle náboženských pravidel.

souhvězdí — oblast na obloze s jasně vymezenými hranicemi (dříve zdánlivé útvary viditelné na obloze)

stavy — společenské vrstvy v předmoderní době, které měly určitá politická práva (šlechta, církve, měšťané)

sufražetka — bojovnice za politická práva žen, první hnutí ve Velké Británii a USA

sukno — vlněná tkanina, surovinou pro výrobu vlněné látky je ovčí vlna. Existuje mnoho plemen ovcí, a ne všechna mají rouno vhodné pro textilní výrobu; kvalita rouna se liší také podle věku a pohlaví zvířete, dokonce i podle části těla.

světec — člověk, který byl prohlášen za svatého, protože žil příkladným životem, obvykle zemřel pro svou víru, měl se stát vzorem pro ostatní křesťany, podle katolického učení se může přimlouvat u Boha a konat zázraky

T

taktika spálené země — Spočívá v maximální likvidaci čehokoliv užitečného, co by nepřítel mohl využít v dalším boji; zvláštní zřetel je kladen na potraviny, vojenský materiál a vojenskou, hospodářskou a dopravní infrastrukturu.

trojúhelníkový obchod — označení pro obchod probíhající od 17. do 19. století (nejintenzivněji v 18. století) mezi Evropou, Afrikou a Amerikou. Především Britové vyplouvali do Afriky s levným zbožím (zbraně, textil, alkohol), které vyměnili za otroky. Ty následně dovezli do Střední Ameriky, kde otroky prodali s obrovskými zisky majitelům plantáží (cukrová třtina, tabák, bavlna). Za část takto získaných peněz v Americe velmi levně (protože pracovní silou tu byli otroci) nakoupili cukr, tabák, bavlnu, zlato a stříbro a vrátili se do Británie, odkud toto zboží s obrovským ziskem prodávali do celé Evropy.

U

urbanizace — proces, při kterém společnost mění svůj způsob života z venkovského na městský, proto se zvyšuje počet lidí žijících ve městech i do měst dojíždějících za prací

úvěr — je podobně jako zápůjčka formou dočasného poskytnutí peněžních prostředků úvěrujícím na principu návratnosti úvěrovanému (věřitel a dlužník), který je ochoten za tuto půjčku po uplynutí nebo ještě v průběhu doby splatnosti zaplatit určitý úrok. V podniku je to nejčastější cizí kapitálový zdroj. Poskytování úvěru patří mezi základní činnosti bank

V

Jan František Vavák (1741–1816) — milčický rychtář a český spisovatel – písmák, vlastenecký kronikář a plodný autor veršů, představitel první obrozenecké generace a spolupracovník jejích čelných představitelů.

vlastenec — kdo projevuje lásku ke své vlasti

vlastenectví — oddanost ke své domovské zemi

W

George Washington (1732–1799) — americký voják a politik, který se stal prvním prezidentem USA. Nejprve bojoval v sedmileté válce na straně Britů. Pak stál v čele vojsk třinácti kolonií – Kontinentální armády, které vyhrály válku za nezávislost nad Velkou Británií.

Z

zákopová válka — označení pro nepohyblivou (statickou) válku, kdy má každá strana vybudovaný systém zákopů, obranných pevností apod.

Země Koruny české — země pod vládou českého krále: České království, Markrabství moravské, slezská knížectví, Horní a Dolní Lužice (tyto do 1635)

zemské stavy — uzavřené skupiny lidí, které se podílely na správě země

Ž

Žid — příslušník židovského národa, v raném novověku současně příslušník židovského náboženství (judaismu), což je monoteistické náboženství opírající se o *Starý zákon*

živnost — samostatná pravidelná výdělečná činnost řemeslná, obchodní aj., povolená státem; menší podnik, v němž pracuje živnostník sám nebo s malým počtem zaměstnanců

žoldněř — voják bojující za mzdu

